

Opnieuw problemen voor eik en kastanje

Insectenplagen op bomen en struiken in 2003

— Leen Moraal

FIG.1 Wilgenspinselmotten kunnen hele bomen met hun spinsel inpakken (foto: Alterra).

Bijna 400 vrijwilligers, zoals beheerders en andere belangstellenden, doen mee aan de jaarlijkse monitoring van insectenplagen. Zo houden we een vinger aan de pols bij het signaleren van beheersproblemen en het optreden van nieuwe plagen. Enkele interessante ontwikkelingen in 2003 waren veel Spinselmotten, verdere uitbreiding van de Paardenkastanjemineermot en alweer het dertiende jaar van de Eikenprocessierups.

Toename bladvraat in eik

Uit de tabel op de pagina hiernaast valt op te maken dat de meldingen over de Groene eikenbladroller en Kleine wintervlinder weer langzaam oplopen. Het hoogtepunt van de vorige cyclus was in 1996 en 1997, toen in het hele land op grote schaal eiken in bossen en lanen werden kaalgevreten. Dit heeft toen tot verzwakking van de bomen geleid waardoor de Eikenprachtkever kans kreeg. Mede als gevolg daarvan trad er eind jaren negentig plaatselijk eikensterfte op. Op dit moment zijn de populaties van de Eikenprachtkever weer laag. Maar als de kaalvraat de komende jaren verder toeneemt kan een herhaling van gebeurtenissen optreden.

Dertiende jaar Eikenprocessierups

De Eikenprocessierups laat opmerkelijke tendensen zien. In 2003 zijn boven de grote rivieren, nesten gevonden (Papendrecht, Wageningen, Wolfheze, Arnhem, Didam, Duiven, Zevenaar en Gendringen). Het zwaartepunt laat vooral een afbuiging naar het noordoosten zien. Kan deze soort zich uitbreiden naar Twente en de Achterhoek? Ieder jaar worden er per betrokken gemeente tienduizenden euro's voor bestrijding gereserveerd. 2003 was inmiddels alweer het dertiende jaar van de plaag en het einde is nog lang niet in zicht. Er is een uitermate effectieve natuurlijke vijand van de Eikenprocessierups, de Grote Poppenrover, een loopkever. Deze kever is sinds de vijftiger jaren in Nederland uitgestor-

ven. Het is niet duidelijk of herintroductie mogelijk en zinvol is.

Weer veel Spinselmotten

In 2003 kwamen er net als het voorgaande jaar veel meldingen over spinselmotten. Het ging meestal om de Pruimenspinselmot (op inlandse vogelkers) en de Meidoornspinselmot (op meidoorn, lijsterbes, sleedoorn en krentenboom). In mindere mate waren er meldingen over de Kardinaalshoedspinselmot in de duinen en de Wilgenspinselmot. De laatste soort kan spectaculaire beelden opleveren omdat zeer hoge bomen met spierwitte zijdeachtige spinsels worden ingepakt. Met alle spinsels en kaalvraat ziet het er dramatisch uit, maar enkele weken later staan de bomen en struiken weer gewoon in het blad alsof er niets gebeurd is.

Letterzetter in de gaten houden

Aantastingen door de Letterzetter worden vooral in gang gezet met de aanwezigheid van veel stormhout. Wanneer dat niet tijdig uit het bos wordt verwijderd, kan deze bastkever zich explosief ontwikkelen. Onze gegevens laten twee grote pieken zien. Deze zijn het gevolg van de stormen van 1972, 1973 en 1990. Verder maakt de grafiek een langdurig najleffect zichtbaar want het valt in de praktijk tegen om de populaties via bossanitaire maatregelen snel in te dammen.

In de wintermaanden van 2004 bleek, met name in Zuid-Limburg, sprake van ernstige aantastingen door de Letterzetter maar de aantastingen waren natuurlijk al in het voorgaande jaar ontstaan. In sommige terreinen bleek een opzettelijke vernatting te zijn uitgevoerd om de vegetatieontwikkeling te bevorderen. Maar een verhoogde waterstand kan sterfte van een deel van het wortelstelsel veroorzaken, waardoor de bomen verzwakken. Daarnaast lag er ter plekke nogal wat stormhout dat als broedhout fungeerde.

Elders in het land werden hier en daar lichte

FIG.2. In het dertiende jaar van de Eikenprocessierups nemen de meldingen weer toe en schuift de plaag langzaam over de grote rivieren (bron: Alterra).

FIG.3. Het karakteristieke broedbeeld van de Letterzetter bij fijnspar (foto: Alterra).

De graad van insectenaantastingen per provincie in 2003

Aantasting: ●●●● Licht tot zeer zwaar; Trend: landelijke toename/afname

tot 2003; ↑(↑↑) = lichte(sterke) toename; (↓↓↓) = lichte(sterke)afname;

→ = overzamenend; O = onvoldoende gegevens

PROVINCIES	FR	CF	DR	OV	GL	UT	NH	ZH	ZL	NB	LB	FL	Totaal
Bladvetende insecten													
Bastaardsatijnvlinder - <i>Espeoctis chrysothoea</i>							●		●				→
Berkenazeldy - <i>Alica semicoma</i>											●		O
Eikenprocessierups - <i>Thaumetopoea processionea</i>					●●●					●●●●	●●●●		↑
Elszwaantje - <i>Agrostica albi</i>	●●				●	●	●●	●			●		→
Groene eikenbladroller - <i>Tortrix viridana</i>		●	●●●	●			●					●	↑
Grote winterlinder - <i>Erannis defoliaria</i>			●●●		●					●			↑
Kardinaalsmutspinselmot - <i>Yponomeuta cagnagellus</i>							●●	●●		●	●		→
Kleine winterlinder - <i>Operophtera brumata</i>		●	●●●	●	●●		●●			●			↑
Ligusterpijlstaart - <i>Sphinx ligustri</i>								●					O
Lijsterbesbladwesp - <i>Pristiphora geniculata</i>					●	●							O
Lindenbladwesp - <i>Caliroa annulipes</i>					●				●				O
Lindendwergmot - <i>Bucculatrix thoracella</i>							●	●					O
Meldeoornspinselmot - <i>Yponomeuta padellus</i>					●		●●	●		●	●●	●●	→
Melkever - <i>Melolontha melolontha</i>					●								O
Plakker - <i>Lymantria dispar</i>					●								O
Prunierspinselmot - <i>Yponomeuta evonymella</i>				●	●●●		●●	●	●	●●●	●●●	●●	→
Roozkever - <i>Phyllopertha horticola</i>					●								O
Wilgenzwaantje - <i>Phylodecta</i> spp.							●				●		O
Wilgenspinselmot - <i>Yponomeuta norrellus</i>							●			●			O
Naaldvretende insecten													
Demerspijlstaart - <i>Hylecois pinastri</i>					●								O
Demerspinelbladwesp - <i>Acanthalypa heraglyphica</i>													O
Lankzwaantje - <i>Coleophora laricella</i>			●										O
Sparrenbladwesp - <i>Prionophora abietina</i>				●									O
Heftboorden en Bastkevers													
Demerscheerder - <i>Isoncus piperis</i>							●						O
Eikenprachtkever - <i>Agrilus biguttatus</i>												●	O
Essenbastkever - <i>Lepersinus fraxni</i>	●												O
Grote populierenboortor - <i>Saperda carcharias</i>								●					O
Horzelmot - <i>Sesia apiformis</i>							●						O
Iepenstinkkevers - <i>Scolytus</i> spp.	●			●	●		●	●			●	●	→
Letterzetter - <i>Ips typographus</i>			●●●	●	●		●				●		↑
Wilgenhoutrups - <i>Cosson cressus</i>				●	●		●	●		●		●	→
Zuigende insecten													
Beukenbladluis - <i>Phylloxera fagi</i>												●	O
Beukenstamluis - <i>Cryptococcus fagisuga</i>												●	O
Dermedarluis - <i>Sabrotilachnus salicis</i>				●			●●						↑
Dwergcicadee - <i>Jassidae</i>	●				●●								↑
Eikendwergluizen - <i>Phylloxera</i> spp.					●								O
Groene sparneluis - <i>Elatobium abietinum</i>												●	O
Koningschildluis - <i>Pulvinaria regalis</i>							●						O
Lange woldopluis - <i>Pulvinaria floccifera</i>				●									O
Rhododendro-cicadee - <i>Graphocephala fennahi</i>				●				●					O
Roodzwarte dennencicadee - <i>Haemulostoma dorsatum</i>											●		O
Weymouthswiluis - <i>Pineus strobi</i>			●										O
Wilgeneschuimcicadee - <i>Aphrophora salicina</i>		●						●					O
Bladmineerende insecten													
Beuken-springkever - <i>Rhyndanus fagi</i>					●								O
Eikenblaasmijnmot - <i>Fischeria ekebladella</i>	●												O
Hulstvlieg - <i>Phytomyza ficis</i>					●					●			→
Mineermot op els - <i>Phylloscycta stettinensis</i>							●						O
Paardenkastanmineermot - <i>Camirana ohridella</i>	●		●	●	●●●	●	●●●	●●●	●●	●	●●		→
Galvormende insecten													
Aantappelgal - <i>Biorhiza pallida</i>				●	●					●			→
Ananaspal - <i>Andricus fecundator</i>	●			●	●					●●		●	↑
Besgal - <i>Neuroterus quercus-baccarum</i>					●								O
Berkezigarenmaker - <i>Deporaus betulae</i>			●		●								O
Galappel - <i>Cynips quercufofolii</i>												●	O
Gal op els - <i>Eriophyes laevis</i>							●						O
Gal op els - <i>Eriophyes inaequalis</i>					●								O
Gal op iep - <i>Aceria ulmicola</i>							●						O
Grote beukenbladgal - <i>Mikiola fagi</i>												●	O
Harstulruis - <i>Petrova resinella</i>					●								O
Knikkegal - <i>Andricus kollari</i>					●								O
Knoppegal - <i>Andricus quercuscalicis</i>								●					O
Pennebloedluis - <i>Eriosoma lanuginosum</i>												●	O
Plaatje - <i>Neuroterus albipes</i>					●								O
Satijnen knopjesgal - <i>Neuroterus numismalis</i>					●		●					●	→
Wilgenbastgal - <i>Helocomyia saliciperda</i>					●								O
Wilgenroetgal - <i>Rabdophaga rosaria</i>												●	O

aantastingen waargenomen. Al met al lopen de meldingen een klein beetje op.

De letterzetter is een bastkever die zich door het optreden van meerdere generaties per jaar snel kan vermeerderen. Bij hoge keverdichtheden worden vitale bomen aangetast. Na een oriënterende inventarisatie bij enkele grote beheersinstanties, werden geen grootschalige problemen bij fijnspaar voorzien. Daarom heeft het bestuur van het Bosschap besloten om de bossanitaire Verordeningen voor 2004 niet te activeren. Toch loopt het aantal meldingen de laatste jaren iets op en is het zinvol om de Letterzetter extra in de gaten te houden. Grote oppervlaktes met fijnspaar, zoals die onder andere in Drenthe voorkomen, kunnen namelijk in korte tijd worden verwoest.

Dwergcicaden en hun zuigvlekjes

Op verschillende plaatsen zaten er massaal witte vlekjes op de bladeren van esdoorn. Het ging hier om de zuigvlekjes van Dwergcicaden. Dat zijn onopvallende, slanke 3-5 mm lange insecten met glanzende, leerachtige vleugels. Soms zijn de vleugels bont gekleurd maar groenachtige kleuren komen het meest voor. Dwergcicaden zijn zeer beweeglijk: volwassen cicaden springen of vliegen weg bij de minste of geringste verstoring. De onvolwassen, nog ongevlugelde cicaden, rennen snel naar de schaduwkant van het blad. Hierdoor valt hun aanwezigheid nauwelijks op. Ze voeden zich aan de onderzijde van bladeren waar ze met hun naaldvormige snuit het weefsel via de huidmondjes binnendringen en de inhoud van het parenchym wegzuigen. Hierdoor blijven groepjes lege ontkleurde cellen achter waardoor bleekwitte vlekjes aan de bovenzijde van de bladeren ontstaan. Er kan zoveel bladgroen opgezogen zijn dat het blad verdort en afvalt. In Nederland komen enkele tientallen soorten Dwergcicaden op bomen voor, de verschijnselen worden het meest op esdoorn en beuk waargenomen.

Dromedarisluis hoog op de poten

In Overijssel en Noord-Holland waren opvallend veel Dromedarisluisen aanwezig. De 4-6 mm grote bruinzwarte luizen zitten op twijgen en jonge stammen van wilgen. Ze leven in dichte kolonies die van juni tot diep in de herfst actief zijn. Vanwege hun in verhouding lange poten worden ze Dromedarisluisen genoemd. Door het zuigen ontstaat verkleuring en brosheid van de twijgen. Voor de griendcultuur was dit vroeger zeer schadelijk. Tussen de vingers doodgedrukt laten ze een donkerrode vlek na.

De kolonies produceren grote hoeveelheden honingdauw waar mieren, wespen en bijen op afkomen. Daardoor kan plaatselijk overlast ontstaan.

Wilgenhoutrups mijdt beuk

Ieder jaar zijn er meldingen over de vingerdikke Wilgenhoutrups die meterslange gangen maakt in de stammen van bomen. In 2003 betrof het vooral aantastingen bij els, es, berk, populier, wilg en lijsterbes. Een boom met veel uitvlieg-gaten kan jarenlang door de vrouwtjes gebruikt worden om de eitjes af te zetten. Op deze plaatsen en bij andere bastverwondingen kunnen de kleine eilerven gemakkelijk de boom binnendringen. Een dergelijke boom kan in lengte van jaren een bron van besmetting zijn voor de omgeving. Het meest gevoelig zijn de hierboven genoemde zachte houtsoorten. Maar ook vruchtbomen, iep, esdoorn, linde en zelfs eik worden veel aangetast. Uniek is een aantasting in beuk, daarvan werd in 1948 een melding uit Hoenderloo ontvangen.

Paardenkastanjemineermot in het hoge noorden

In juli en augustus vertoonden veel paardenkastjes al bruine verdorde bladen met als gevolg een vervroegde bladval. Veel mensen maken zich zorgen om de vitaliteit van de bomen maar boomsterfte is niet te verwachten.

In dit Vakblad worden de aantastingen in het stedelijk gebied altijd buiten beschouwing gelaten. De meldingen in tabel 1 beslaan dus alleen de natuurgebieden en de wegbepantingen. Omdat de meeste kastanjebomen in het stedelijk gebied zijn aangeplant, levert Tabel 1 een geflatteerd beeld op. Het uit Macedonië afkomstige motje heeft inmiddels ook Noord-Nederland volop gekoloniseerd. In 2003 werden zelfs al op Terschelling aangetaste bomen gevonden. Dat is overigens niet de meest noordelijke vindplaats. Die 'eer' komt toe aan Noord-Duitsland, Denemarken en Zuid-Zweden. Zoiets hebben we nog nooit eerder meegemaakt - een minuscuul motje met een razendsnelle kolonisatie dat zich in zowat alle klimaatzones van Europa thuis voelt. ♦

Leen Moraal is werkzaam bij Alterra in Wageningen. Tel. 0317-477881, e-mail: leen.moraal@wur.nl De jaarlijkse monitoring komt tot stand in het kader van het LNV DWK-Programma Functievervulling Natuur, Bos en Landschap.

FIG.4. De twee pieken in het aantal meldingen van de Letterzetter zijn te relateren met de stormen van 1972, 1973 en 1990 (bron: Alterra).

FIG.5. Op bomen komen verschillende soorten Dwergcicaden voor (foto: Alterra / A. van Frankenhuyzen).

FIG.6. Dwergcicaden zuigen het bladmoes uit de cellen weg waardoor opvallende aantastingsbeelden ontstaan (foto: Alterra).

Oproep waarnemers insectenplagen

Alterra wil het netwerk van waarnemers vitaal houden. Beheerders en andere belangstellenden die willen gaan meedoen zijn dus van harte welkom. Na aanmelding krijgt men een informatiepakketje toegestuurd. Kunt u een aantasting niet op naam brengen? Geen probleem, bij twijfel kunt u insecten ter determinatie inzenden. Meer informatie is te vinden op www.insectenweb.nl.

FIG.7. Ontsierende aantastingen van de Paardenkastanjemineermot zijn inmiddels ook op Terschelling waargenomen (foto: Leen Moraal)

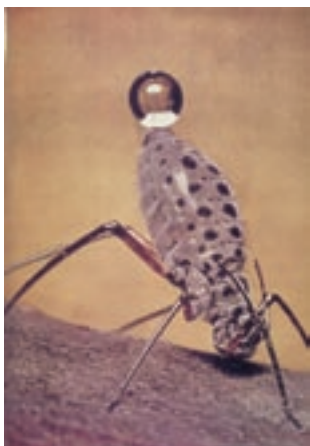

FIG.8. Dromedarisluizen leven in dichte kolonies op wilgen en produceren veel honingdauw (foto: Alterra / A. van Frankenhuyzen).

FIG.9. Wilgenhoutrupsen zitten niet in beuk maar wel in andere harde houtsoorten zoals eik (foto: Alterra / A. van Frankenhuyzen).

Eiken-processierups is geen plaag!

— Anton Cox

“Het beeld dat Leen Moraal schetst van de verspreiding van de eikenprocessierups herken ik. De soort is qua verspreidingsgebied de afgelopen jaren sterk toegenomen. Je komt hem nu op veel meer plaatsen tegen dan een paar jaar geleden. Maar qua aantallen is het verhaal heel anders. In 1996 was er sprake van een explosieve uitbraak. De soort komt nu in veel minder grote aantallen voor en dat is geheel en al te danken aan zijn natuurlijke vijanden. Hoewel ik het beeld van de verspreiding deel, vind ik het niet terecht om te spreken van een plaag. Ik zie het meer als een natuurlijke ontwikkeling die vanzelf komt en ook vanzelf weer over gaat. Onzinnig dat gemeenten nog steeds zoveel geld reserveren voor de bestrijding!

Natuurlijk, de rups kan met zijn brandharen overlast veroorzaken, dat zal ik zeker niet ontkennen. Maar het gaat om lokale, oppervlakkige irritaties. Je kunt het vergelijken met huidirritaties door brandnetels. En als de huid herhaaldelijk op dezelfde plek wordt geïrriteerd, kan dat tot ernstige klachten leiden. Laat daar geen misverstand over bestaan. Bij inhaleren van de haren kunnen ook de luchtwegen geïrriteerd raken. Daarvan zijn gevallen bekend bij jonge honden. Zonder behandeling kan zo'n reactie enkele uren aanhouden.”

Ecologische ramp

“In 1996 - bij die explosieve uitbraak - werden in de berichtgeving de gezondheidsklachten erg overtrokken. Zo deed men het voorkomen alsof honderden mensen met cara-achtige verschijnselen in ziekenhuizen waren opgenomen. Daar bleek in de praktijk niks van te kloppen. De rups veroorzaakt afgezien van jeuk en bultjes, geen ernstige medische schade. De GGD maakte achteraf nota bene bekend dat vooral de bestrijders van de rupsen zich bij de artsen hadden gemeld. En dat klinkt ook heel plausibel. Die mensen zoeken de rupsen immers op en komen er het meeste mee in contact. Dat de eikenprocessierups nu voorkomt, is niks nieuws. In oude literatuur kom je hem al

tegen. Ook in onze buurlanden in het zuiden is het een veel voorkomende soort. De overlast duurt maar een paar weken, meestal rond juli. De kleine rupsjes doen nog niks, pas als de rups zich verpopt komen de brandharen. Verder speelt het weer ook een rol. Bij perioden met regen is er niks aan de hand. Alleen als het winderig en lange tijd droog is kun je veel brandharen in de lucht krijgen. Het bestrijden is onbegonnen werk. Je kunt wel laanbomen behandelen, maar de rups zit ook in het bos en daar speur je hem veel lastiger op. Je kunt dus nooit alle rupsen weg krijgen. En ook als de rupsen dood zijn, ben je nog niet van je probleem of. De haren ben je dan immers nog niet kwijt.

Maar wat ik erger vind is dat je door het bestrijden eerder het tegendeel bereikt. Eiken herbergen van alle bomen in Nederland de meeste insecten. Bij bestrijding van de processierups neem je al die andere insecten ook mee. Dat is ecologisch gezien een ramp. Met misschien wel als resultaat dat de eikenprocessierups toeneemt omdat zijn natuurlijke vijanden dood zijn.”

Afsluiten voor wandelaars

“In het begin is ook wel met landbouwgif gespoten. Dan is het middel erger dan de kwaal. Gelukkig zijn er nu vriendelijker alternatieven zoals branden of opzuigen. Maar ook hierbij geldt dat je nooit elk individu kunt aanpakken en dat je ook de natuurlijke vijanden doodt. Dus of je er veel mee opschiet?

Biologische bestrijding spreekt mij nog het meeste aan. Maar dat is net als al die andere bestrijdingsmethoden wel duur. In het buitenland is ervaring met het vroegtijdig weghalen van nesten kleine rupsen, dus nog in het stadium voor de brandharen. Dat is nog het meest effectief. Maar minstens zo effectief en veel goedkoper is het om - als het echt nodig is - bepaalde routes een tijdje af te sluiten voor wandelaars en fietsers.

Als ik terug kijk hoe de soort zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld, dan is mijn vertrouwen in de kracht van de natuur alleen maar bevestigd. De explosie van 1996 was eenmalig. Het jaar erna waren er in de regio Nijmegen amper nog rupsen te vinden. De indianenverhalen van 1996 hoor je niet meer. Blijf dan alsjeblieft niet praten van een plaag!” ♦

Anton Cox is longarts en entomoloog. Hij heeft meer dan 40 jaar ervaring met insecten en heeft thuis een van de grootste vlindercollecties van Europa opgebouwd.